

VOJNI KOMUNITET BJELOVAR U PROLJEĆU NARODA 1848.-1849. GODINE*

ŽELJKO KARLAULA

Babovine Hrvatske 26b
HR - 43000 Bjelovar
zeljko.karaula@bj.t-com.hr

Stručni članak
Professional paper

Primljeno/Received: 11.11.2006.
Prihvaćeno/Accepted: 30.11.2006.

U radu se analizira stanje u vojnom komunitetu Bjelovar i na prostorima Varaždinskog generalata tijekom preporodnih gibanja 1848.-1849. godine. Autor u radu pokazuje kako su ti događaji potakli jaču nacionalnu i vojnu aktivnost na području vojnog komuniteta Bjelovar, te koje su snage kočile te procese. Krajnja gospodarska i politička zaostalost područja Vojne krajine uvjetovala su njen mali doprinos ukupnim preporodnim gibanjima u Hrvatskoj. Međutim, tragovi nacionalne integracije i reagiranja "uskog" građanskog sloja u komunitetu Bjelovar na nadolazeće događaje dovoljan su pokazatelj o naglim promjenama koje su zadesile to područje tijekom proljeća naroda 1848./49. godine.

Ključne riječi: proljeće naroda, revolucija, narodna zahtijevanja, Bjelovar, krajiška vojska, god. 1848.-1849., nacionalna integracija

UVOD

Vojna krajina tijekom preporodnih gibanja i revolucije 1848./49. bila je samo sporadično u središtu istraživanja pojedinih povjesničara. Ta nesustavna istraživanja pridonijela su njenom parcijalnom poznavanju, što se svodi na to, da su neki njeni dijelovi dobro istraženi i verificirani, dok drugi vrijede još i danas kao "crne rupe" hrvatske historiografije. Usprkos narasloj literaturi o razvoju hrvatskog političkog pokreta za revolucije 1848./49. posljednjih godina,¹ Vojna krajina je ostala na margini tih zanimanja. U ovom histo-

riografskom pregledu bit će spomenuti samo neki od onih radova koji su pridonijeli poznavanju pojedinih dijelova Vojne krajine, kao specifičnih dijelova mikrohistorijskog povijesnog istraživanja Vojne krajine, za vrijeme preporodnog pokreta i revolucije 1848./49. u Hrvatskoj. Djela Lazara Čelapa² i Slavka Gavrilovića,³ srpskih historičara, o Srijemu u revoluciji 1848./49. i vojnom komunitetu Zemun, svakako su dobar putokaz. Mirko Valentić⁴ u svojim je radovima dao dosad najbolji globalni prikaz Vojne krajine u revoluciji 1848./49., te postavio mnoga ishodišna pitanja i probleme daljnjeg rada. Knjiga Dušana Berića⁵ o

* Ovaj rad je dio diplomskog rada *Bjelovar u "proljeću naroda"* 1848.-1849. godine, obranjenog na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 2004. godine, mentorica dr. Iskra Iveljić.

1 JAROSLAV ŠIDAK, Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848.-1849., Institut za hrvatsku povijest (dalje: IHP), Zagreb, 1979., i tamo spomenuta izdata izvorna građa i bibliografija, str. 359.-367., TOMISLAV MARKUS, Hrvatski politički pokret 1848.-1849., Dom i svijet, 2000. Zagreb, i tamo spomenuta literatura str. 431.-438.

2 LAZAR ČELAP, Zemunski vojni komunitet (1717.-1881.), Spomenik SANU CXVII, Beograd 1967.; ISTI, Zemun u srpskom pokretu 1848.-1849., Novi Sad, 1960.; ISTI, Gradiška graničarska regimenta, Zbornik Historijskog instituta Slavonije, knjiga 9., Slavonski Brod, 1972.

3 SLAVKO GAVRILOVIĆ, Srem u revoluciji 1848.-49., Beograd, 1963.; ISTI, Srem u revoluciji 1848.-1849., Jugoslavenski historijski časopis (dalje: JIČ), 2, 1962.; ISTI, Srbi u Hrvatskoj i Slavoniji u narodnom pokretu 1848.-1849., Zbornik o Srbima u Hrvatskoj, 1., Beograd, 1989., 9.-32. Njegova djela o hrvatskim županijama u revoluciji 1848-49. su nezaobilazna. ISTI, Virovitička županija u revoluciji 1848.-49., Historijski zbornik (dalje: HZ), XIX, 1961., 1.-73.; ISTI, Agrarno socijalna zbivanja u Požeškoj županiji 1848.-1869., Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, V, 1960., 35.-47.

4 MIRKO VALENTIĆ, O nekim problemima Vojne krajine u XIX stoljeću, HZ, 1964., 359.-383.; ISTI, Vojna krajina u događanjima 1848./49., Zbornik Hrvatska u 1848./49., Zagreb, 2001., 112.-122.; ISTI, Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849.-1881., IHP, Zagreb, 1981.

5 DUŠAN BERIĆ, Slavonska vojna granica u revoluciji 1848.-49., Zagreb-Sarajevo, 1984.

Slavonskoj granici u revoluciji 1848./49. najjasnije je osvijetlila taj dio Vojne krajine, uz pomoć dosta obilne, za taj dio Krajine, arhivske građe. U svojim radovima Filip Potrebica⁶ prioritet je pružio hrvatskim gradovima, vojnim komunitetima i pojedinim pukovnijama za revolucije 1848/49, fokusirajući svoje djelovanje na Požešku županiju. Drago Roksandić⁷ svojim prilogom o krajiškim zahtijevanjima 1848. razmatra konfesionalnu problematiku i religijske odnose u Krajini, što je dosada bilo slabo obrađivano u historiografiji. Iskra Iveljić⁸ i Alexander Buczynski⁹ dali su svoj prilog proučavanju geneze, razvoja i djelovanja reformne djelatnosti u krilu katoličke i pravoslavne crkve za revolucije 1848./49., a Buczynski i studiju o razvoju vojnih komuniteta Bjelovar, Petrinja i Sisak.¹⁰ Ivica Golec,¹¹ istraživač povijesti grada Petrinje, pokazao je odjeke preporoda u tom vojnom komunitetu, a Mira Kolar Dimitrijević,¹² svojim priložima o djelovanju umirovljenog časnika *rodoljuba*, Ferde Rusana, i opisom reakcije područja Podravine, u Varaždinskoj krajini, na revoluciju 1848./49., dala je svoj doprinos. Obimnost i splet političkih, društvenih, nacionalnih i međunarodnih pitanja, što je otvorilo *proljeće naroda* 1848./49. godine kao i njegova refleksija na višenacionalnu Habsburšku Monarhiju, čini bilo kakvu povijesnu rekonstrukciju i prirodu odnosa naroda u njoj vrlo slojevitom. Mislim da nije na odmet spomenuti, s obzirom na konstelaciju snaga u Monarhiji 1848./49. godine, da je krajiško pitanje bilo od presudne važnosti, kako za Bečki dvor, tako i za ostale slavenske narode Monarhije, o čemu govori i sam izbor Josipa Jelačića, krajiškog pukovnika, za hrvatskog bana, koji je bio vrlo popularan u Krajini. Koliko je značenje krajiške povijesti za

poznavanje historijskih procesa, govori i podatak, da je površina Vojne krajine bila tek za nešto manja od površine Banske Hrvatske, koja je bila predvodnik nacionalno-integracijskih zbivanja u hrvatskim zemljama. Treba napomenuti, da ne postoji niti jedno istraživanje koje bi dalo povijesnu analizu Varaždinske krajine, gledano sa šireg civilizacijskog, socijalnog, gospodarskog i kulturnog aspekta ovog područja za razvoj preporodnog pokreta i revolucije 1848./1849. godine. Osnovni cilj ovog rada je da razmotri samo jedan uži dio te problematike; da u okvirima *lokalne historiografije*, prvenstveno, prikaže, koliko su Varaždinska krajina i Bjelovar, kao vojni komunitet, bili uključeni u preporodne procese, kako su se ti procesi tamo prenosili i razvijali, da pokaže da je prostor Varaždinskog generalata, a time vojnog komuniteta Bjelovar, bio ravnopravno uključen u proljeće *naroda godine* 1848./49. koje je ostavilo trajan biljeg i na tom području.

Tok hrvatskog narodnog preporoda na području Varaždinske krajine i vojnog komuniteta Bjelovar 1848./1849. godine

Vojna Krajina dugo je bila posve zaboravljena i zapuštena zemlja na istoku Austrijske Carevine. Specifičnost povijesnog razvoja Vojne krajine kao institucionalne strukture Bečkog dvora i dugotrajnog graničnog prostora, odrazila se i u stvaranju sasvim unutrašnjih, samosvojnih obilježja koja su nju, kao cjelinu, potpuno izolirali od ostatka *virtualne Trojedne kraljevine*, čiju je periferiju ona kroz čitav svoj vijek činila. U tim *vojnim rubovima* kakva je bila i Varaždinska krajina, ekonomski, politički i kulturni procesi

- 6 FILIP POTREBICA, Brodska pukovnija u zbivanjima 1848. godine, Zbornik u spomen na Ljubu Bobana, Zavod za hrvatsku povijest (dalje: ZHP), 1994., 175.-190; ISTI, Gradiška pukovnija u zbivanjima 1848.-1849., Zlatna dolina, 1995, Požega, 91.-106; ISTI, Požeška županija za revolucije 1848.-1849., Zagreb, 1984., ISTI Virovitica u doba revolucije 1848.-1849., Virovitički zbornik 1234.-1981., Virovitica, 1986., 195.-202.
- 7 DRAGO ROKSANDIĆ, Bogom izabrani narod ili hrvatski i srpski etnokonfesionalni nacionalizam u Hrvatsko-slavonskoj Vojnoj krajini u proljeće 1848. godine, Dijalog povjesničara-istoričara 6, Zagreb, 2001, 33-51.
- 8 ISKRA IVELJIĆ, Katolička crkva i civilno društvo u Hrvatskoj 1848. godine, Časopis za suvremenu povijest (dalje: ČSP), 25., 2.-3., 1993., 19.-42., Zagreb; ISTI, Pokušaj stvaranja hrvatske vojske 1848/49, ČSP, 24., 2., 1992., 47.-58.
- 9 ALEXANDER BUCZYNSKI, Rimokatolička i pravoslavna crkva u Vojnoj krajini, (1740.-1868.), Povijesni prilozi (dalje: PP), IHP, 12., 1993., Zagreb, 39.-97.
- 10 ISTI, Gradovi Vojne krajine, I-II., Zagreb, 1997.
- 11 IVICA GOLEC, Odjeci Hrvatskog narodnog preporoda na području Banske krajine i vojnog komuniteta Petrinje (1790.-1848.), Petrinjski zbornik za povijest i obnovu zavičaja, 1999., Petrinja.
- 12 MIRA KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Podravina u 1848. godini, HZ, 1998., Zagreb, 101.-112.; ISTI, Nepoznata gospodarska djelatnost virovske pjesnika i skladatelja Ferde Rusana polovicom 19. stoljeća, Zbornik u čast Stjepanu Antoljaku, Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), Zagreb, 2003.

jedva da su se doticali *marginaliziranog naroda* u njoj. Čitave generacije krajišnika živjele su u sklopu takvoga vojnog sistema koji se činio moćan, stalan i nepromjenjiv. Uvijek na rubu, Krajina je kao vojni organizam i kao jedinstveni mikroplan društva, prosto životarila. O tim *najjeftinijim evropskim vojnicima* ostalo je malo dokumenata, i kao što to biva u takvim društvima, njihov život ostao je najviše zabilježen u narodnim pjesmama, što će se djelomično pokazati i u ovom radu. Cjelokupni život krajišnika bio je u funkciji vojske i države, bez ikakve alternative. Biti krajišnik značilo je biti vojnik, a biti vojnik značilo je živjeti za državu.¹³

Zabrana bilo kakvog političkog djelovanja bila je uzrokom tome da su ideje ilirskog pokreta bile poznate samo nekolicini ljudi u Vojnoj krajini. Vojni komunitet se činio zbog svoje socijalne strukture kao jedino mjesto u kojemu postoje uvjeti za prihvaćanje elemenata nacionalne integracije. Vojni komunitet Bjelovar u Varaždinskoj krajini (Križevačka i Đurđevačka pukovnija) bio je mjesto gdje su se ti elementi integracije najjasnije očitovali. Tako Ferdo Rusan, najagilniji pristaša hrvatskog narodnog preporoda, odnosno ilirskog pokreta i svojevrstni kroničar događanja u komunitetu Bjelovar i Varaždinskoj krajini, u članku pod naslovom *Družbeni život u Belovaru*, opisuje pripreme za maskenbal ovdašnjeg građanstva, ali i komentira koliko je narodni jezik razvijen i rasprostranjen u komunitetu. Napominje da se građani u *vežbanju narodnog jezika, u sastavljanju narodnih napevah zabavljaju, a zatim citirajući Jana Kolara, slavenskog preporoditelja* - po zakonima i običajima, po igri i pjesmama spoznajemo se narodom, te iskazuju svoje odobravanje. Malo dalje kritizira *domorotkinje* koje se ne usude plesati narodni ples *valjda zato što se mnogim preprost vidi, budući da ga naši seljani igraju*.¹⁴ Ali takve težnje su iskazivali samo rijetki poje-

dinci, poput Ferde Rusana, dok je ostatak Vojne krajine spavao dubokim snom. Treba napomenuti da su vojne vlasti zabranjivale svako veće okupljanje među samim krajišnicima, pod prijetnjom smrtne kazne. Pored posvemašnje nepismenosti, krajišnici su bili i vrlo loše informirani o bilo čemu što je izlazilo iz okvira njihova kraja. Rijetki su bili pojedinci, poput učitelja Mijata Stojanovića, koji su krajišnicima čitali novine i obavještavali ih o najnovijim zbivanjima u Habsburškoj Monarhiji. Koliki je to bio problem govori i članak Marina Hemen, svećenika iz Varaždinske granice, koji konstatira: *Kome su od prostog našeg puka novine kad u šakah? Pa bi li ih razumeo? - Tko čita, osobito u granici, izim nekoliko svjetjenikah?*¹⁵ Prema Mirjani Gross tu zajednicu najbolje označava etnička svijest, koja podrazumijeva teritorijalnu ograničenost, statičnost i tradicionalnost.¹⁶

Ipak postoje primjeri u kojima se spontano izražavaju osjećaji krajiškog puka o nedefiniranoj *ilirskoj narodnosti*, i to, na manevrima krajiških pukovnija. Dopis iz Bjelovara javlja da se za vrijeme manevra križevačke i đurđevačke regimente kod Gudovca i Sredica *čuje glas pjevućeg ilirskog junaka i vidi kako se u nevinoj prostoći narodni duh sadržaje*.¹⁷ Narod je izražavao svoju etničku svijest u smislu nekog neodređenog lokalnog ilirskog zajedništva. Takve spontane manifestacije rado je bilježio Gaj u svojim novinama. To mu je bio dokaz da to ime živi u narodnoj svijesti. U Glini, također na manevrima, u toku narodnog plesa i stola punog govedine *pograbi se grof Juraj Drašković na rame naroda i zapjeva: Kerv prolit za rod i cara u čast burna vremena, to jošte slava stara ilirskog je imena*.¹⁸ Isto tako Ilirske novine iz Ivanićgrada, u Varaždinskoj krajini, javljaju da se, u povodu blagdana Njegovog veličanstva cara i kralja, među pukom pjevala uobičajena pjesma *Bože živi sve Ilire, nek se slože i rašire*.¹⁹

13 MIRKO VALENTIĆ, *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja sa Hrvatskom 1849-1881*, Zagreb, IHP, 1981., KARL KASER, *Slobodan seljak i vojnik*, I-II, Naprijed, Zagreb, 1997.

14 *Danica Ilirska*, 9/1843., 11, str. 43.-44.

15 *Narodne novine*, broj 75., 18.VII 1848., str. 3., u istom članku Hemen predlaže biskupiji da dade nalog svećenicima da oni puku oglase i novine čitaju *po nedjeljah i sveteih sakupljenom bez svake odlake točno pročitati i razjasniti imadu, a koji bi to oklevetao, nije slave matere sin, već besnog pokoljenja aziatzkog izrod*.

16 MIRJANA GROSS, *O integraciji hrvatske nacije, u Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća*, Zagreb, 1981., str. 177.

17 *Ilirske narodne novine*, broj 76., 21. rujan 1839., 3

18 Isto, 12.10.1839.

19 Isto, broj 37., 9.svibanj 1840.

Revolucija 1848. godine je, isticanjem zahtjeva za ukidanjem starog sustava, temeljenog na nejednakosti među ljudima, potresla same temelje Krajine, a time i Varaždinsku krajinu, djelujući poput oluje. Glavni ciljevi hrvatskog pokreta o teritorijalnoj cjelovitosti i stvaranju samostalne Hrvatske u sklopu Habsburške Monarhije, demokratizacija društvenih odnosa i političkog sustava, stvorili su takve uvjete koji su omogućili širenje procesa nacionalne integracije u Krajini.

U takvim uvjetima narodni pokret u Bjelovaru je nezaustavljivo napredovao, suočavajući se s velikim preprekama koje mu je postavljala vojna vlast. Već 13. travnja održava se sastanak građana Bjelovara na kojem se izražavaju njihova zahtjevanja. Brigadir Križevačke pukovnije, Ditrić, nije prihvatio ideje narodnog pokreta, već je naumio silom zastrašiti i suzbiti njegova zahtjevanja. Na samu vijest o revoluciji, vojne su vlasti u Varaždinskoj krajini već u početku povećavale budnost i poduzimale razne druge mjere da se spriječi svako radikalnije nastupanje. Tako je Gradsko poglavarstvo 14. travnja sazvalo hitan skup od četiri kumpanje krajišnika naoružanih sjekirama i motikama, da bi demonstrirali silu pred pristašama pokreta i, tobože, *ako bi do ozbiljnosti došlo, na miroljubive građane, koji ni sanjali o buni nisu, udarit mogli.*²⁰ Ali brzo su uvidjeli da među skupljenim krajišnicima takve volje nije bilo, već, *naime da će krajišnici prije s građani se sdružiti, nego li na nje bez uzroka udariti, odustaje od svojih operatih.*²¹ Narodni je

pokret u Bjelovaru u proljeće 1848. usmjerio svoju oštricu prema vojno-birokratskom sustavu. Jedan od važnijih zahtjeva krajišnika je taj da, kad nose oružje, budu podvrgnuti zapovjednicima, a kad obrađuju zemlju, da njima upravlja civilna vlast. Zapovjednici su se bojali da ne izgube položaje i časti. Izražavala se nevoljkost korištenja njemačkih naziva. Potporučnik Rusičić javlja iz sela Brezovca kraj Bjelovara, da narodnu četu (belovarsku), *žali bože još dosad tuđim imenom "Burgermiliz" nazivati moramo.*²² Aktivnost oko sastavljanja zahtjevanja, ne samo u Varaždinskoj krajini, nego i u ostalim pukovnijama i vojnim općinama krajine, izrazito je nadgledana od strane vojno-birokratske kaste i izvještaji su slani u glavnu komandu u Zagreb. Sudionici hrvatskog narodnog pokreta su svuda nailazili na prepreke. Ivan Arnold, budući izabrani zastupnik²³ u Hrvatski sabor 1848., javlja 4. svibnja Gaju, u svoje ime i drugih građana Bjelovara, da im je, prije spomenuti, brigadir zabranio istaknuti narodne zastave u gradu pa ga moli da intervenira.²⁴ Ipak narodni pokret postaje sve izraženiji, tako da, pod pritiskom, vojne vlasti dopuštaju sazivanje narodne sjednice 20. svibnja 1848. na kojoj se Bjelovar kao vojna općina prvi put i službeno pridružila narastajućem pokretu.²⁵

Prema izbornom redu koji je proglasio ban Jelačić 13. svibnja 1848. godine, u Hrvatski sabor je svaka krajiška pukovnija trebala izabrati po 4 zastupnika - odnosno Vojna krajina ukupno 44 zastupnika. Sva štabna mjesta, te veće općine koje

20 Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske, br. 41, 29. travanj 1848.

21 Isto.

22 Slavenski jug, br. 39., 31. ožujak 1848., 3

23 Hrvatski državni arhiv (dalje HDA), Fond Hrvatski sabor 1848, spisi I-60, Slijedi tekst punomoći kojim općina Bjelovar imenuje svoje zastupnike, mikrofilm, kutija 76. *Slavna Obćina Bellovarska u sednici svojoj dana 31. svibnja 1848. ljeta obdaržavanoj po nalogu iz Preuzvišene Banske kraljevinah Dalamtie, Horvatihe i Slavonie razposlatog dopisa, po prvomu obćina ova za dan 5. lipnja i sledeće zemeljshe ustavni trojedne kraljevine u slobodnom i kralj. Grad Zagreb službeno pozvata jer oholnosti Vremena i važnost zadače svoje zastupa motrioše jednodinstvenim uzhlikom obuljubljene i štovane svoje sugrađjane Ivana Arnolda i Dimitrija Kneževića kano saborne Poklisare upotrebnimi naputke izabrata, odobrila i podlala jest, zatim da oniu megju u sobnom porazumijencju khako jedan taho i drugi navedenu Obćinu zastupati, a jedan drugog u potrebnom slučaju potponmagati budu mogli tog radi mi dolepotpisane i cele Obćine Belovarsha, gore naimenovane naše poklisare i Zastupnihe na osudjeni Sabor tim načinom podlalismo, da oni u poslovih, gde naputah imadu tahobvoga ćemo držati, gdebi naputak manjkao, onde po čistoj savesti Svojoj, sve ono stobi za naši Domovinu našu korisno bilo po svetoy svojoj dužnosti odobravati i braniti hoće.*

Zverku čega predočenoj Gospodi Poklisarom Ivanu Arnold i Dimitrije Knežević ovo verodostojno i punomoće potpise i pečatom našimohupljeno Poverenje dajemo.

Iz sednica obćinshe dana 31 svibnja 1848 godine u Bellovaru obdersane.

U potpisu: Vjekoslav Mesarić gradjanin, Franjo Kušević, Vasilie Bellić, Lavoslav Pauličić, Ignja Mihovlović. ostali potpisi nejasno.

24 Građa za povijest književnosti Hrvatske, 26, "Pisma Ljudevitu Gaju", Zagreb, 1956

25 Hrvatski državni sabor I 1848, HDA, Zagreb 2001. U dopisu koji vojna općina Bjelovar šalje Križevačkoj županiji od 27. svibnja 1848, vidi se ogromna želja i brzina kojom se radilo. *Čvrsti okovi militarističke vlade, koja nas je osobito od strane našeg brigadira, generala Ditrića, gvozdenim rukama držala, nije nam dopustila, da na opću korist možemo naprijed, već smo se morali čvrsto boriti da bismo put prokrcili, i općinsku sjednicu održali, gdje smo od naše braće iz susjednih gradova prvi put dopise otvorili i pročitali..., nismo u mogućnosti sada naše želje na papir staviti, te vama poslati..., te će naš poklisar, kojega ćemo poslati u narodni sabor.... naše punkte predložiti, tako u najboljem suglasju, za svo blaogostanje i budući procvat slavjanskog naroda Trojedne kraljevine.*

imaju manje od 3000 stanovnika, po jednog zastupnika, a koje imaju između 3000 i 5000 stanovnika 2 zastupnika. Ukoliko imaju više od između 5000 i 8000 žitelja biraju 3 zastupnika, a sve veće općine još jednog zastupnika. U Hrvatski sabor, ispred vojne općine Bjelovar su izabrani: Ivan Arnold, Dimitrije Knežević. Pukovnik Josip Hall, natporučnik Maksimilijan Mašić, poručnik Ivan Gregurić, te vježbenik Vincence Mirković predstavljali su Križevačku pukovnicu, a Luka Lepir, Jakob Žigić, Ivo Pajtak i Vid Žunc su izabrani ispred Đurđevačke pukovnije.²⁶ Stanovnici vojnog komuniteta Bjelovar svojim su predstavnicima dali naputak u vidu *Želje općine bjelovarske*²⁷ u kojemu traže rješavanje statusa vojnog komuniteta Bjelovar.

U većini zahtjeva prevladavaju ekonomsko-socijalni problemi te vojne općine, a politički se odnose samo na zahtjev da civilnu vlast obnašaju domaći ljudi, koje sam narod izabere, te uvođenje narodnog jezika u škole. Zahtjev pod člankom 2. ne znači traženje razvojačenja Krajine, već samo djelomično sjedinjenje zajedničke civilne uprave Banske Hrvatske i Krajine, te određenu liberalizaciju uprave. Krajišnik teži za *humanizacijom i demokratizacijom toga birokratsko-vojničkog sistema*.²⁸ Daljni zahtjevi traže poreznu samostalnost i slobodnu eksploataciju okolnih šuma, brzo ukidanje kućnog poreza. Traži se slobodno raspolaganje okolnim zemljama, a žale se i na *kvartir* (pružanje stana časniku), za koji kažu da im pada na teret. Zatim traže podjelu troškova za uzdržavanje učitelja i ukidanje maltarine. Mole popravljati poštanskih putova koji postaju neprohodni, te točniji razmjestaj graničnih humaka između satnija, jer dosada to nije točno određeno. Traži se smanjenje cijene i slobodna nabava soli. U točki 21. traže ukidanje vjerskih škola. Također

da im pripadne dio dohotka od sajmovi, te da se regulira prodaja drva. Općinske kase trebaju biti u njezinom potpunom vlasništvu, a ona sredstva u točki 12. koja su od nje otuđena, da joj se vrate. Da se zabrani trgovina krajišnicima, tj. da se ta zabrana poštuje. Koliko je poštanska služba bila u službi vojnih vlasti, na koju se u broju 27. žale bjelovarski građani, pokazuje i namjerno opstruiranje Narodnih novina, tj. njihovo neizdavanje njihovim pretplatnicima, kako se u članku žali kapetan Franjo Drobčec, iz Velikog Trojstva.²⁹

Da se objasni članak 18 u kojemu se zabranjuje naseljavanje Židova u bjelovarskoj općini, a u članku 30 i njihov odlazak, razlozi kojeg se kriju prvenstveno u bojazni malih trgovaca u komunitetu, da im Židovi predstavljaju neželjenu konkurenciju. Tako u Varaždinu trgovci uspijevaju isposlovati izgon 26 židovskih trgovaca,³⁰ dok se u Osijeku traži da se *Čifutima dućani zatvore*.³¹ Svakako da ti ekonomski razlozi nisu jedini (Židovi se u nekim sredinama javljaju kao pristalice mađarona, nepoznavanje hrvatskog jezika), ali može se konstatirati da su pretežiti. Važno je spomenuti da neka *zahtijevanja* iz Vojne krajine traže isključivo ravnopravnost *bez razlike na vjeru*,³² a također da pojave nasilja prema Židovima novine i državne institucije žestoko osuđuju.³³

Narodni pokret u vojnoj općini Bjelovar i Varaždinskom generalatu usmjerio je svoju oštricu prema vojno-birokratskom aparatu koji je krajišnicima postajao sve nepodnošljiviji. A kao odgovor, slijedile su mnoge optužbe vojnih vlasti protiv pojedinih osoba koje su *bunile puk*. Tako se na meti našao i svećenik Marino Hemen iz Virja, pod istom optužbom, iako je njegov *krimen* bio samo čitanje novina krajiškim ženama koje su se interesirale o možebitnom povratku njihovih muževa doma.³⁴ Ipak, najviše uzbuđenja je donio

26 *Saborske novine*, br.3, 8. VI.1848, 10, Imenik zastupnika naroda hrvatsko-slavonskog - tu su navedeni svi zastupnici izabrani na Hrvatski sabor 1848. godine.

27 HDA, Fond Hrvatski sabor 1848, III-6/2., mikrofilm

28 MIRKO VALENTIĆ, O nekim problemima Vojne Krajine u XIX vijeku, Historijski zbornik (HZ), 1964., str 370.

29 *Novine dalmatinsko-horvatske-slavonske*, br 9., 20.I.1849, str 2.

30 Katalog, Židovi na tlu Jugoslavije, Katalog izložbe, Zagreb,1988., 34

31 *Novine dalmatinsko-horvatske-slavonske*, br. 35, 15.IV 1848.

32 HDA, Fond Sabor 1848, Plašćanska narodna zahtjevanja, 22.V.1848.

33 LJILJANA DOBROVŠAK, Židovi u hrvatskim zemljama 1848./49., Radovi Zavoda za hrvatsku povijest (ZHP), 30., 1997., MIRJANA GROSS, Židovi u Habsburškim zemljama u 19. stoljeću, Gordogan, br. 23.-24., Zagreb, 1987., MIRJANA GROSS/AGNAZA SZABO, Prema hrvatskom građanskom društvu, Zagreb, 1992.

34 *Novine*, br 78, 25.VII.1848., str 2., na pozive svojih župnika mnoge satnije Varaždinske krajine, odricale su se svojeg djela kukuruza, raži i prosa iz magazina što im je pripadala u korist krajišnika na frontu. Primjer je općina Ferdinandovac u Đurđevačkoj pukovnici, koja je to uradila na poziv župnika Ivana Južaka, te zatim Novigradska, Glogovačka te mnoge druge. Pogledati popise u Novinam, od br 81, 1.VIII.1848, te br. 100, 14 IX.1848.

dolazak generala Hrabowskog, zapovjednika Slavonske vojne krajine i novoimenovanog kraljevskog komesara, 28. svibnja, sa zadatkom da osigura priznanje mađarske vlade u Banskoj Hrvatskoj i Vojnoj krajini. Upravo na granici tamo kod *Gradca*, gdje se na mostu glogovničkom dijeli županija Križevačka od regimente križevačke, dočeka kao je Hrabowskog Ljudevit Vukotinović sa dvadeset konjanika i zabranio mu ulazak u Provincijal, te ga obavijestio o dolasku Jelačića na granicu.³⁵ Već ranije je, kao kurir, poslan u Bjelovar pred Hrabowskog major Denkstein, da ga izvijesti o Jelačićevoj zabrani dolaska, ali on je krenuo dalje.³⁶ Na sastanku s Jelačićem na samoj granici (biskupov posjed u Gradecu), dogovoreno je neizazivanje sukoba, ali to Hrabowski nije poštovao.

Iz bilježaka u Rusanovom dnevniku vidimo da je vrlo rano shvatio da će Mađari iskoristiti revolucionarna previranja u Beču kako bi ostvarili svoje velikomađarske političke ciljeve. Tako pod datumom 13., 14. i 15. ožujaka piše *da se podignu obćenika buna u Beču gdje magjarski poslanici, lukavim načinom našu otadžbinu podkopati te naprev sve sile svojih težnjah telom i duhom pod svoju vlast podveži nastojahu*.³⁷ Tom prilikom je napisao i pjesmu pod naslovom *Budnica*, kao upozorenje na nevolje koje stižu. *Ustanimo, noć je pala, Grožnje hrupni, nije šala, da se sruši, konča, guši, neprijatelj Slavjanski*.³⁸ Svojim činom paljenja i osude mađarskog proglašenja od 10. lipnja pred crkvom u Virju (kojim se hrvatski narod poziva na pobunu protiv banske vlasti), okupljenim krajišnicima i pozivom Hrvatima da pristanu uz svoje vodstvo na čelu s Jelačićem, Rusan je vlastitim primjerom pokazao svoje rodoljublje kada se stavio na čelo virovske čete i sa dvije stotine ljudi zaposjeo Molvarski prijelaz preko Drave, spriječivši tako Mađarima

prvi ulaz u Hrvatsku.³⁹ Svojim kasnijim člancima u Narodnim novinama, on se često javlja s Drave gdje opisuje tadašnju vojnu situaciju i raspoloženje među vojnicima. Tako s radošću javlja o bijegu dubravskog župnika Jelenčića, pristalici mađarona, koji je pobjegao *sa srebrninom svojom pod rukom*.⁴⁰

Inače vojnici Varaždinskog generalata, tj. dvaju pukovnija Križevačke i Đurđevačke ratovali su širom Monarhije. Dvije bojne Križevačke pukovnije revolucija je zatekla u Italiji (koje su tamo od 1847. godine), a kako javljaju Ilirske novine, 7. travnja u Zagreb je došla jedna četa Križevačke pukovnije, a sljedeći dan Đurđevačke pukovnije, te su one sutradan nastavile put prema Italiji.⁴¹ U Italiju su kasnije otpremljene i dvije bojne Đurđevačke pukovnije, dok su tri bojne ratovala u Mađarskoj. Na talijanskoj fronti bili su stacionirani kod Mantove, a dali su svoj prilog u ponovnom zauzimanju Milana 1848. godine. Osobito su velike gubitke, prilikom osvajanja Beča u uličnim borbama, imale krajiške postrojbe tijekom studenog 1848. godine, a posebno u bici kod Schwechata gdje je Jelačić odbio mađarski pokušaj pomoći revolucionarnom Beču.

	POGINULI	UMRLI U BOLNICI	NESTALI	INVALIDI	UKUPNO
1. bojna	5	300	-	23	328
2. bojna	19	200	19	72	310
3. bojna	10	90	72	24	196
4. bojna	5	108	47	37	197
5. bojna	7	123	7	10	147
Pogranična jedinica	2	5	7	-	14
UKUPNO	48	826	152	166	1192

TABLICA 1. Krajiške žrtve rata s područja Đurđevačke pukovnije 1848. -1849.⁴²

35 Novine damatinske-hrvatske-slavonske, br. 70, 6. VII.1848, "Nešta o Hrabowskom".

36 HDA, Križevačka županija (KŽ), 635/1848.

37 Nacionalna sveučilišna knjižnica (NSK), R 6837, Rusanova Sbirka raznih pjesmah, opisah, izrekah i napisah počam od godine 1842

38 Isto, Pjesma broj 19.

39 MIRA KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Nepoznata gospodarska djelatnost virovske pjesnika i skladatelja Ferde Rusana polovicom 19 stoljeća, Zbornik u čast Stjepanu Antoljaku, 2003, Zagreb, str. 275, U svom djelu Kolar-Dimitrijević ne spominje odakle taj datum 10. lipanj i sam čin spaljivanja mađarskog proglašenja. U *Slavenskom Jugu od datuma 6.VII 1848, spominje se taj čin paljenja, ali 25. lipnja 1848, slijedi izvadak ?do jedan voz napomenutih gore proglasah, upravo na zapovjedništvo Virovske kompanie prispelo, misleći obradovani Tataro, da se na pravoga namerio- nu se prevari se u nadi- U nedelju 25.t.m. bit će to maslo magjarskog ministeria javno na Virovskom tergu lomačom uništeno.*

40 *Novine*, br. 123, 7. XI.1848, str 1, O položaju i bijegu mađarona iz Hrvatske tijekom revolucije 1848/49, te njihovom tretiranju u Hrvatskoj (oduzimanje imetka, proganjanje, pozivi za vraćanje) pogledati, VLADIMIR KOŠČAK, Mađaronska emigracija 1848., HZ, 1950., str 39.-124., u prilogu donosi popis 144 aristokrata, mađarona, koji su emigrirali.

41 *Ilirske narodne novine*, br. 216., XIV/1848., 32, od 8. travnja 1848.

42 Hrvatski državni arhiv (HDA), Generalna komanda Karlovac-Varaždin, kutija 90, br. P-39/9.

Primjer tadašnje ilirske sloge među hrvatskim i srpskim narodom je i pismo Stjepana Rudjića, *podporučnika Slavne gjurgjevačke Rgmente*⁴³ u kojemu moli Gaja da mu pošalje, ako može, serbskim slovima napisane novine da sazna što se u njegovoj djedovini događa, k dosad slanim *Novinama Ilirskim jer je od svoje hrvatske otčevine serbski člen*⁴⁴ jako udaljen. Zatim moli Gaja da mu pošalje i neki srpski slovník jer njihov rimokatolički svećenik Košnjak želi vježbati tim slovima. U drugom pismu se žali da *vjerni hrvatski sinovi* se ne mogu radovati nijednom narodnom listu jer do njih oni ne dolaze.⁴⁵ Mnogo je pretplatnika za *Srpske narodne poslovice* iz 1849. godine od Vuka Karadžića, našao na prostoru generalta B. Kuretić, službenik u Križevačkoj županiji. Među pretplatnicima nalazimo pripadnike obje vjere na prostorima generalata, većinom viših časnika Križevačke pukovnije.⁴⁶ Koliko je Gajeva *ideologija* oko ilirske složnosti bila tada poznata pokazuje i pismo kapetana Đure Jelačića, brata budućeg bana, iz Bjelovara, gdje on kao ađutant generala Hauera moli Gaja da prevede i dotjera govor koji je spomenuti general trebao održati prilikom ustoličenja novog pakračkog episkopa Kragujevića.⁴⁷ Tijekom revolucije 1848./1849. Srbi u Hrvatskoj nisu imali svoj posebni nacionalni program, osim Srba u Srijemu, te su gotovo svi participirali u hrvatskom narodnom preporodu. Razlozi tomu još nisu posve jasni, ali se misli da je niska razina nacionalne integracije, mađarski pritisak, određeno izjednačavanje pojma Hrvata - Srba, taj program onemogućio. Jedino se, kao neki vid sudjelovanja, iz Varaždinske krajine javljaju, vrlo česte donacije pomoći Vojvodini Serbskoj.⁴⁸

Zaključak

Donošenjem Oktroiranog ustava 4. ožujka 1849. položaj Vojne krajine reguliran je potpuno suprotno od narodnog duha i nadanja krajišnika. *Krajiški ustav* donesen na Hrvatskom saboru 1848. u kojem se zahtijeva odvajanje vojne uprave od civilne, da Sabor ima pravo da propisuje zakone za krajiški teritorij, te da Vojna krajina i dalje bira svoje zastupnike u Hrvatski sabor, nije uzeta uopće u razmatranje, što je izazvalo veliko ogorčenje u Krajini. Članom 75 Oktroiranog ustava određuje se zadržavanje sadašnjeg sistema *vojnička krajina obstojeća za obranu celokupnosti države uzdržat će se svojim vojničkim ustrojenjem*, samo se jamči olakšica glede posjeda, koje su podijeljene narodima drugih krunovina. Krajina u biti ne mijenja svoj položaj, kakav je imala prije revolucije. Evo kako piše jedan glas iz Varaždinske krajine: *Novi ustav nepozna nijedne želje krajiškog naroda.... Al pozna strašnu nuždu, da krajina kao i prie silnu vojsku daje, da ostane pod vojničkim upravljanjem, a naročito pod samovoljom bečkih kancelarijah.... Što će dakle krajina sad? Neima druge, već da slobodnu braću serbsku i hervatsku uzme zaklinjati velikim bogom, da siromačku krajinu izbave iz tudjeg jarma. Druge velju, neima; već da ako hoćemo, da nas vežu rukuh naopako ili da se prie krvi napijemo, pa onda da begano u Tursku. Prionite dakle, gospodjo poslanici.....prionite za ime božje svom silom, da krajina ne ostane tudja robinjica*⁴⁹ Govori se da su svi napredovali, a jedini krajišnici zadržali status qou, kao žrtve. Krajišnici u Varaždinskoj krajini su bili nezadovoljni, ali slično je bilo i u ostalim pukovnijama. Oktroirani ustav je

43 J.HORVAT/J.RAVLIĆ, isto, str.415, 19. VV.1849.

44 Isto, str 415.

45 Isto, str 415.

46 VUK KARADŽIĆ, Srpske narodne poslovice, Sabrana djela, knjiga IX, str 333. Zanimljivo da broj pretplatnika u županiji Križevačkoj iznosio 52 pretplatnika, a samom gradu 31, a na primjer u gradovima u Srbiji Kruševcu 15 ili Kragujevcu 12 pretplatnika, što svakako govori o razvijenijom građanskom sloju u Križevcima. Kasnije je Karadžić svim svojim pretplatnicima poslao i ?Kovčežić za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona? 1849. godine. Važno je napomenuti da Karadžić kada štampa svoju sljedeću knjigu ?Praviteljstvujušći sovjet srpski za vremena Karadjordijeva? 1860. godine u Križevačkoj županiji nema više nijednog pretplatnika.

47 J.HORVAT/ J.RAVLIĆ, isto, pismo od 4. IV.1840. iz Bjelovara.

48 Sama činjenica da su gotovo polovica zastupnika u Saboru 1848. bili Srbi, te su svi podržavali program o ujedinjenju hrvatskih zemalja i austroslavističku orijentaciju hrvatskog pokreta. Sve o Srbima u hrvatskoj u revoluciji 1848-49, pogledati, SLAVKO GAVRILLOVIĆ, Srbi u Hrvatskoj i Slavoniji u toku narodnog pokreta 1848-1849, Beograd, 1989, *Slavenski Jug*, br. 23, 22. veljače 1849., na poziv pakračkog episkopa Stjepana Kragujevića, postradavnoj braći u vojvodini serbskoj iz Bjelovara u pomoć su pritekli: Mihail Stoisavljević, potpukovnik 2 forinte, Mihail Marković, trgovac 5 forinti, Georg Vučinić, trgovac, 5 forinti, Nikola Kondumilo, kapetan u penziji, 30 krajcara, Georg Vugrinović, remenar, 30 krajcara, Ivan Dobrić, krojač, 30 krajcara, itd.

49 *Novine dalmatinsko-hervatske-slavonske*, br. 42., 7.travnja 1849.

uništio sve narodne želje. Ferdo Rusan rađe šuti, jer se boji prijekog suda, ali kasnije piše *a gledaj ih sad, uzmiču od Olimpa narodnog, kao da su tamo zabludili*.⁵⁰ U cijeloj Monarhiji je uveden centralizam, koji je svugdje s nezadovoljstvom primljen. Krajina je ostala *živa tamnica* u kojoj su njeni žitelji izvor one vojničke snage koja je određena da čuva cjelovitost Monarhije i njenu unutarnju sigurnost. Za Varaždinsku krajinu je posebno važna *Krajiška osnova* koju je ban Jelačić, sastavio s grupom krajiških časnika u Beču, poslije poraza revolucije u Mađarskoj (Vilagos 13. kolovoz. 1849.), u kojoj je poslije toliko zahtjeva Hrvatskog sabora, opet ponovljeno da se teritorij Varaždinskog generalata i žumberačka enklava pripoje civilnoj Hrvatskoj i da se svi vojni komuniteti stave pod upravu zemaljske vlade Civilne Hrvatske. Donesena je onda kada su bilo kakva austroslavistička rješenja u dubokoj pozadini, poražena, a hrvatski pokret *poistovjećen u Beču sa separatizmom Mađara i Talijana*.⁵¹ Takva Krajiška osnova nije dobila podršku Ministarskog vijeća, te time ni kraljevu sankciju. Novi *Temeljni zakon za Vojnu krajinu* donesen 1850. godine, nije usvojio nijedan prijedlog hrvatskih predstavnika, te je tako Vojna krajina uređena na osnovi članka 75 Oktroiranog ustava. Poslije revolucije Vojna krajina postaje anakronizam. Svojim vezivanjem posjedovanja zemljišta uz vršenje vojne službe, ostavlja elemente feudalizma, dok je on u drugim dijelovima Monarhije ukinut. Takvo održanje vojnog sistema, u novim vremenima donosi Monarhiji kao cjelini više štete, nego koristi. Revolucija 1848./1849. nije omogućila ostvarenje želja njenih stanovnika, pa će *krajiško pitanje* i dalje dominirati hrvatskom politikom u narednim razdobljima.

Summary

Military Commune of Bjelovar in 'the waking/spring of the nations' 1848-1849

Key-words: 'waking (spring) of the nations', revolution, 'national demands', Bjelovar, borderland army, years 1848-1849, national integration

The paper describes the process of the Croatian National Renaissance Movement concerning the Varaždin Military Border and Military Commune of Bjelovar in 1848/49. Those events generated open national, economic and freedom-seeking activities among thin strata of bourgeois and military active officials in the Military Commune of Bjelovar, as well as their struggle against the powers that tried to slow down these processes (military bureaucratic caste). Although economic and political underdevelopment of the region limited its renaissance activities, even such modest changes meant a significant growth in ideas of national integration and desire to change too rigid military system of the Military Border. Ferdo Rusan appears as the main recorder of renaissance movements in Varaždin Military Border area and Bjelovar Military Commune. He publicised by speech and pen the details and opinions of civil and military classes that clearly show how the people of the region became part of the growing and progressing Croatian Movement.

⁵⁰ Slavenski Jug, br.122., 24.VIII.1849.

⁵¹ Mirko VALENTIĆ, Vojna Krajina u događanjima 1848.-1849., Zbornik Hrvatska 1848.-1849., Zagreb, 2001., str. 114.